

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1353352

Cilt: 6 Sayı: 3 Eylül 2023

ss. 570-601

Makalenin Geliş

Tarihi

31/08/2023

Makalenin

Kabul Tarihi

20/09/2023

Yayın Tarihi

30/09/2023

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE TÜRK MİTOLOJİSİNİN İZLERİ: YADA VE GALEBE TAŞI ÖRNEKLERİ*

Muvaffak EFLATUN¹

ÖZET

Klasik Türk şiirinin muhteva yapısını oluşturan önemli unsurlardan biri de mitolojidir. İslam medeniyetinin üretmiş olduğu edebî anlayışın Türkler tarafından ifade edilmiş şekli olan klasik Türk edebiyatı bağlı olduğu İslam medeniyetinin mitolojisini şiirine taşımıştır. İslam mitolojisi ise; Arap, İran, İbrani, Yunan, Hristiyan, Hint ve Türk mitolojisine ait unsurları bünyesinde barındıran eklektik bir yapı gösterir. Bu makale, bahsi geçen eklektik yapı içinde Türk mitolojisinin yeri nedir? sorusunu yada taşı uygulaması ve galebe (yeşim) taşı üzerinden cevaplamaya çalışmaktadır. Türk ve Moğol coğrafyasında ortaya çıkan hava olaylarına müdahale etme uygulamasının ana unsurlarından biri yada taşıdır. Uygulama ana hatlarıyla büyü gücüne sahip bir şaman(kam) veya İslam sonrası bir pirin önderliğinde tılsım içeren çeşitli sözler ile taş ve suyun da içinde bulunduğu çeşitli materyallerin yardımıyla yapılmaktadır. Yada taşı; İslamî kaynaklarda hacerü'l-matar, seng-i matar, seng-i ceda çeşitli Türk lehçelerinde sata, çat, cay, jadı, jay, kızu, bala taş olarak anılmaktadır. Galebe taşı ise; İslamî kaynaklarda hacerü'l-galebe, kaş, zafer taşı, el-yeşm, yeşb olarak geçmektedir. Yada taşı, hava olayları üzerinde etki meydana getirme

* Bu makale 2-4 Haziran 2022 tarihleri arasında Azerbaycan'da düzenlenmiş olan İNCOS VII KARABAĞ Uluslar arası Sosyal Bilimler Kongresi'nde aynı adla sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilip genişletilmiş hâlidir.

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı ABD., meflatun8@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4001-9120

amaçlı kullanılmaktadır. Galebe taşını yanında bulunduranlar ise; düşmanlarına karşı üstünlük sağlayacağına inanmaktadır. Ayrıca bu taşın insanları yıldırımdan, şimşekten, vebadan koruduğu kanaati Türklerin yaşadığı coğrafyada yaygındır.

Yada taşı uygulaması ve galebe taşı inanışının Orta Asya'dan Türkler tarafından Anadolu coğrafyasına taşındığının işaretleri bu çalışmada klasik Türk şiiri metinleri üzerinden gözlemlenmiştir. Makalede klasik Türk şiirinde yada taşı uygulaması ve galebe taşı inanışına ait unsurlar tespit edilmiştir. Bu unsurların özellikle yada taşının yağmur yağdırma, yağmuru durdurma, büyü özelliği çerçevesinde olduğu görülmüştür. Yine klasik şiir örneklerinde yada taşının Tatar Türkleri tarafından kullanıldığı vurgusu vardır. Klasik Türk şiiri metinlerinde galebe taşının fethe, zafere yol açtığı bilgisi doğrudan veya dolaylı olarak yer almıştır.

Makale, bu boyutuyla; Türk mitolojisinin izlerini klasik Türk şiirinde bulmayı hedeflemiş ve bu hedefe uygun düşen örnekleri de sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Türk mitolojisi, klasik Türk şiiri, yada taşı, galebe taşı, yeşim

TRACES OF MYTHOLOGY IN CLASSICAL TURKISH POETRY: EXAMPLES OF YADA (RAIN STONE) AND VICTORY STONE

ABSTRACT

Mythology is one of the key elements of classical Turkish poetry. Classical Turkish literature, the form expressed by the Turks of the literary understanding produced by the Islamic civilization, has taken the mythology of Islamic civilization to its poetry. The mythology of Islam is: It shows an eclectic structure that embodies elements of Arab, Iranian, Hebrew, Greek, Christian, Indian and Turkish mythology. What is the place of Turkish mythology within the eclectic structure mentioned in this article? He tries to answer his question through the application of the stone and the rain stone. It is one of the main elements of the practice of sustaining weather events in the geography of Turkey and Mongol. The application is outlined with the help of a shaman (kam) with the power of magic, or various materials including a post-Islamic under the leadership of the spiritual pioneer talisman and stones and water. Rain(jade) stone; In Islamic sources hajar'l-matar, seng-i matar, seng-i ceda are referred to in various Turkish dialects as sata, chat, cay, jadi, jay, bala stone. The victory stone is: In Islamic sources, the hajar is referred to as "hacerü'l-galebe, eyebrow, victory stone, al-Joshua, yeshb." Rain stone is having an effect on weather phenomena. Those who have the victory stone with them are; He believes he will excel against his enemies. It is also common in the geography where Turks believe that this stone protects people from lightning, lightning and plague.

It is observed in classical Turkish poetry texts that the practice of the rain stone and the belief of the triumphal stone were moved from Central Asia to Anatolian geography by the Turks. The paper identified elements of classical Turkish poetry or the practice of rain stone and the belief of victory stone. These elements were especially evident in the framework of raining, stopping rain, and magic.

There is also an emphasis on classical poetry examples or the use of the stone by the Tatar Turks. Classical Turkish poetry texts have directly or indirectly included the knowledge that victory stone leads to conquest, triumph. With this dimension of the article; He aimed to find traces of Turkish mythology in classical Turkish poetry and also identified examples that fit that goal.

Keywords: Mythology, Turkish mythology, classical Turkish poetry, rain stone, victory stone, jade

GİRİŞ

Klasik Türk şiirinin muhteva yapısı; din, tasavvuf, tarih, mitoloji, kozmografya, çağın bilimleri gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurlar arasında mitoloji önemli bir yer tutar. Kâinatın başlangıcı ve sonu, insanın yaratılışı ve hayatı, tabiat hadiseleri gibi varlık âlemindeki birçok sırta insanoğlunun bizzat kendisinin cevap arayışı mitolojinin doğmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan mitolojik anlatılar önce sözlü gelenekle nesilden nesle aktarılmış ve sonrasında yazıya geçirilmiştir. Zengin bir arka plana sahip olan mitolojik anlatılar şair ve yazarlar için vazgeçilmez dil malzemesi olduğundan onlar bu malzemeye sıklıkla başvururlar. İslam medeniyetinin üretmiş olduğu edebî anlayışın Türkler tarafından ifade şekli olan klasik Türk edebiyatı sanatçıları da mensubu oldukları medeniyetin mitolojisinden yani İslam mitolojisinden yararlanmışlardır. İslam mitolojisi; Arap (Derin köklerinde bulunan Nebati ve Keldani), İran, İbrani, Yunan, Hıristiyan, Hint, Türk mitolojilerine ait unsurları bünyesinde bulundurmaktadır (Eflatun,2022:130-132). Bunlardan Türk mitolojisine ait unsurlar İslam mitolojisi içinde ne derece yer edinmiştir? Sorusunun cevabı klasik Türk şiiri metinlerinde yada taşı uygulamaları ve galebe taşı özelinde verilmeye çalışılacaktır. Bu taşlar Türk mitolojisi içinde önemli yere sahiptir. Orta Asya'da Türk-Moğol coğrafi alanlarında ortaya çıkmış olan yada ve galebe taşı ile ilgili mitolojik anlatılar hakkında İslamî kaynaklarda geniş bilgilerle karşılaşılacaktır. İslamî Dönem'de kaleme alınmış sözlükler, seyahat-nâmeler, coğrafya ve acâib kitapları, cevherler hakkındaki eserler ve Türk destanlarında yada taşı ile galebe taşına yönelik etraflı bilgilerle karşılaşılacaktır. Bu bilgiler bahsi geçen taşları yakından tanımamıza vesiledir. Makalenin belirli bir kısmı konuyla ilgili kaynaklardan alınan teorik bilgiden oluşacaktır. Bir mitolojik unsur olarak yada ve galebe taşlarının klasik Türk şiirine yansımaları ise; divanlar ve mesneviler üzerinden ele alınacaktır.

I. Yada Taşı

A.Yada Taşı (Hacerü'l-Matar) ve Onu Ortaya Çıkaran Kültürel Ortam

Türk kültür tarihinin gelişim süreci içinde Şamanist değerlerin bir parçası olarak ortaya çıkan “hava olaylarına müdahale etme” uygulaması ilk önce Yüebanlar, Bulgarlar, Avarlar, Kök-Türkler gibi Türk topluluklarında kendini göstermiş sonraları Türklerin yaşadığı geniş coğrafyaya yayılmıştır. Hava olaylarına müdahale etme faaliyetleri aslında Şamanist geleneğin en önemli özelliğini ifade eden sihir-din kullanımının içinde değerlendirilmelidir. Hâliyle hava olaylarına müdahale etme yollarından biri hava büyücülüğüdür (Onay,2020: 37-96). Hava olaylarına müdahale etme şaman, kam veya baksının sihir veya dua yöntemlerini kullanarak yağmur, kar, dolu yağdırma; rüzgâr, fırtına çıkarma; şimşek çaktırmak yıldırım kullanma veya yağın kar, dolu ve yağmuru, rüzgâr ile fırtınayı dindirme gibi yeteneklerini içerir. Tüm bu hususların İslam sonrası evliya menkıbelerinde bir keramet motifi olarak görülmesi Şamanizm içerikli bu unsurların yayılım gösterip hava büyücülüğü yapan Budist rahipleri ve İslam evliya menkıbelerini etkilediği söylenebilir (Onay, 2020:97-124; Ocak, 1997: 11).Bu meseleyi dile getirenlerden biri olan İbn Haldun (ö.1406), Türk illerinde bazı sihirbazların(kam olabilir) bulutlara sihir yaparak belli topraklara yağmur yağdırdığı bilgisini paylaşır (2012,901).Jean Paul Roux ise; Türkler arasında bulutları dağıtmak, yağmur, dolu, kar yağdırmak; fırtına, kasırga çıkarıp yıldırım, sis, gök gürültüsü getirmek gibi hususlarda büyüünün kullanıldığını beyan eder (2002,101). Bunlar yapılırken bir takım usul ve teknikler uygulanmaktadır. Bu uygulamalar arasında taşın her zaman için kullanılıp kullanılmadığı bir tartışma konusudur (Onay,2020: 28). Hava olaylarına nüfuz edip onları kontrol etme faaliyetlerinde hatta daha da genelde sihir faaliyetlerinde önceleri şamanlar, kamlar veya baksılar anılırken tarihsel süreç içinde zamanla yadçı, yadacı isimlendirmeleri ortaya çıkmıştır. Yadçılar; yad, yada veya cada denilen taşlarla sihri de kullanarak yağmur yağdırma işlemini gerçekleştirirler. Şamanlar arasında muhtemelen hava büyücülüğü içinde bunu yalnızca taşlarla gerçekleştiren ve adına yatçı, yadacı denilen bir özel grup teşekkül etmiştir (Onay, 2020:128-129). Türk yazılı kaynaklarında bu isimlere ilk defa Kaşgarlı Mahmud’un (ö.1090) *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’ünde (1074) rastlanmaktadır. *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’te; yada ile ilgili *yat* (Taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için kamlık), *yatçı* (şaman), *yatçı yatladı* (şaman yada taşıyla yağmur yağdırmak için efsûn yaptı), *yatlat*, *yatlattı*, *yatlattır* (yada taşı ile okutmak) kelimeleri geçer (Atalay 1992: 159,307-308,758-760).

Kısaca yağmur taşı veya yağmur yağdırmak için kullanılan kutsal taş olarak nitelendirilen yada taşı Türk kültürü içinde ortaya çıkan hava büyücülüğünün bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Yada taşının kutsallığını Türklerin

atasına “dua-isim yazılı bir taş” verildiği yönündeki rivayetlerle ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır (Onay, 2020:177). Bu rivayetlerin özünde Türklerin atası sayılan Yafes’in babası Hz. Nuh tarafından kurak bir bölge olan Türkistan’a gönderilmesi vardır. Anlatıya göre; Hz. Nuh, yağmur yağmasını sağlayacak bir duayı Yafes’e bildirmesi için Allah’a yakarıştı bulundu. Allah, Hz. Nuh’un bu içten yakarışını kabul edip Yafes’e bir isim(dua)verdi. Yafes de bu ismi unutmamak için ismi taş üzerine yazarak boynuna astı. Bu taş, suya atılıp hastaya verilse hasta iyileşirdi. Zamanla bu taş Yafes’in soyundan gelen Oğuz, Kalaç ve Hazarlara kalmıştır. Miras noktasında kavga çıkınca taş Oğuzlara intikal etmiştir. Bulgar Türklerinde de böyle bir taşın varlığına kaynaklar değinmektedir. Bu taşla istenildiği zaman yağmur, kar, dolu yağdırılır fırtına çıkartılır. Her devirde Türk hükümdar ve kamların elinde bu taşın bulunduğu rivayet edilir (Onay, 2020:177-178;Gömeç,2016:124-125). Bu anlatıya benzer bir rivayet de Seyyid Mehmed Rızâ’nın (ö.1783) *es-Seb’ü’s-Seyyâr fî-Ahbârı Mülûki’t-Tatar* isimli eserinde geçmektedir. Seyyid Mehmed Rızâ konuyla ilgili şunları yazmıştır:

“Nûh-ı müncü’llâh reşide-i sâhil-i selâmet olup çend rûz peygüle-nişin-i ‘âfiyet olmak için tarh-endâz-ı zemîn-i Cûdî oldukları Sûku’s-semânîn’i itmâmdan sonra hazîne-i Perverdigâr’dan bahş ü ‘inâyet ve sath u bâlâsında midâd-ı hikmet-i hafıyye-i Rabbül-‘ibâd ile ism-i a’zâm resm ü tab’ ve lede’l-ihdiyâc inzâl-ı bârân-ı rahmet hâssası ta’biye kılınan hacer-i mükerrem- ki lisân-ı Fârisî’de seng-i Yada ve Türki’de Cada Taş dirler- Yâfes’in sandûka-i hıfz u emânuna vedî’a idüp tanzîm-i umûr-ı ehl-i dîn için cânib-i şark u şimâle ta’yîn itmişler idi. Hacer-i mükerrem berekâtıyla sâye-endâz-ı ikâmet oldukları mahallin sükkânı envâ’-ı ni’am-ı celîle ile mugtenem olup ve ol zât-ı pâkin sulb-i tâbnâkinden Türk ve Çin ve Minsek ve Kemârî ve Saklâb ve Halac ve Hazez ve Rûs ve Sedistân ve Guz nâm on bir nefer veled-i mes’ûd pîrâye-bahş-ı ‘âlem-i şühûd olup Türk bin Yafes cümlelerin erşed ü ekberi olmağla câlis-i mesned-i peder oldı.” (2020: 20-21). Yazarın rivâyetine göre; Hz. Nuh büyük tûfân sonrası Allah’ın rahmet hazinesinden Rabbin gizli hikmet kalemiyle üstüne ism-i azâm yazılmış saygıya layık bir taşı doğu ve kuzey bölgelerinin işlerini düzenlemek için görevlendirdiği oğlu Yâfes’e taşın güvende kalması ve korunması şartıyla emanet olarak verir. Bu taş Farşlılar ve Türkler arasında Yada ve Cada taşı olarak anılmaktaydı. İhtiyaç halinde yağmur yağdırmaya vesile olan bir özelliği olan bu taş, Yafes’in idaresindeki bölgelerin yağın yağmurun bereketiyle birçok nimetle buluşmasını sağlamış oldu. Nakledilen bilgiler değerlendirildiğinde Türklerde olağanüstü yollarla hava olaylarına müdahale edildiği, bu müdahalede bazı özellikli taşların rol oynadığı

İslam'ın kabulü durumuna uygun şekilde bu taşların Hz. Nuh ile irtibatlandırılıp İslam anlayışıyla bağdaştırılmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir.

B.Kaynaklar Işığında Yada Taşının Mahiyeti ve Ne Olup Olmadığı Hususu

Yada taşı ile ilgili olarak 8.yüzyıldan itibaren İslamî kaynaklar ve sözlüklerde bir çok bilgiyle karşılaşılmaktadır. Bu bilgiler incelendiğinde yada taşının zaman zaman başka taşlarla karıştırıldığı görülmektedir. Mahiyetini tam anlamıyla ortaya koyabilme adına yada taşının sözlükler ve İslam kaynaklar çerçevesinde ele alınması gerekmektedir.

Yada taşı İslamî kaynaklarda hacere'l-matar, seng-i matar, seng-i cedâ, seng-i yede, seng-i büt, el-câlibü'l-matar çeşitli Türk lehçelerinden Altaycada cada taş, kızu taş, Yakutçada sata, Kırgızcada cay taş, Kazakçada jadı taş, jay taş, Başkurtçada balataş, yeytaş, Tıvaca çat taş, Uygurcada Kaştaşı olarak geçmektedir (Dilek, 2021; el-Birûnî, 2020: 287; Sofuoğlu, 2017:113; Öğreten 2000: 864). İslamî kaynaklar içinde yağmur yağdıran taşlar konusunda bilgi veren ilk ismin Cabir bin Hayyan (ö.815?) olduğu düşünülmektedir (Onay 2020: 184).

Yada taşının rengi ve nerede çıkarıldığı hakkında bir çok kaynakta değerli bilgilerle karşılaşılmaktadır. Bu kaynaklardan biri olan Nasreddin Tûsî'nin (ö.1274) *Tansûk-nâme-i İlhânî* isimli eserinde yada taşını rengine yönelik “Yağmur taşının hâşşiyetin ve menfa'atin bilmekte ol taş turur ma'rûf kim türkler yat taş okurlar ve ol türlüğ bolğay rengler hisâbınca bireri andan ak turur toprak ranglığ ve bireri tonuğ ranglığ kızıl turur ve bireri ala reng bolur ve bireri karışmuş barça rengdin ve birer keltürüp tururlar.” ifadeleri geçmektedir(Kurtulmuş 2020:96). *Tansûk-nâme*'ye göre; yada taşı toprak nenkli ak, donuk kızıl, alaca renklidir ve yat taşı olarak isimlendirilmektedir.

Şaban Şifâî (ö.1705) “Ol taşa Türkân seng-i büt ve seng-i yada derler imiş envâ'-ı hacerdür ba'zısı beyâz sâf olur kimi ahmer-i tire-fâm ve leylâk-fâm ve ba'zısı elvân-ı muhtelifle ile mülevven olur demişler.” cümlesiyle yada taşının isimlendirmesi ve rengi üzerinde durmuştur (Sofuoğlu, 2017: 113). Seng-i büt ve seng-i yada isimlendirmeleri yada taşının hem yağmur yağdırmada hem de put (totem) yapımında kullanıldığına işaret etmektedir. Yada taşı renk olarak da beyaz, kırmızıya yakın siyah, leylak (hafif mor veya karanlık yeşil) ve alaca (birkaç rengin karışımı)dır. Mütercim Asım'ın (ö.1819) *Burhân-ı Katsı*'nda yada “Yede: Kede vezrinde. A'mâl-i sihr ve nirencâtdan bir ameldir. Hindistan'da ve Maverâünnehir bilâdında müteâriftir. Murat eyledikleri vakitte sihr-i mahûdu amele getirirler. Kar, yağmur ve dolu her ne ise; matlupları semâdan nâzil olur. Bazılar 'Bunun maddesi bir taştır. Fariside seng-i yede Arabî'de hacere'l-matar denir'dedi.” cümleleriyle tanımlanmaktadır (2009: 817).

Yazar, yadanın veya yedenin Arapçada hacerü'l-matar, Farsçada ise; seng-i yede olarak isimlendirildiği bilgisini nakleder. Birûnî (ö.1061), *Kitâbu'n-Nühâb'dan* nakille yada taşının Karluk vadisinin arkasındaki Vâr çölünde veya Karluk vadisinde bulunup kırmızıya meyilli siyah bir taş olduğunu dile getirmektedir (2020: 287; Şeşen, 2017:196). Orta Asya'daki Türk topluluklarında da yada taşının rengi konusunda görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri Telenitlere aittir. Telenitlerde yada taşının yeşilimsi, kahverengi veya ak olduğu noktasında rivayetler mevcuttur (Dilek, 2021: 196). Kaynaklar topluca değerlendirildiğinde yada taşının beyaz(ak),kırmızıya yakın siyah, karanlık yeşil veya yeşilimsi, alaca, kahverengi gibi renklerde olabileceği varsayılmaktadır.

Yada taşının hayvanlardan veya madenlerden elde edildiği hususu ise; mesele hakkında bilgi veren kaynakların tartışma konularındandır. Bu kaynaklardan biri olan *Tansûk-nâme'de* Nasreddin-i Tûsî, yada taşının hayvandan, domuzun karnından çıktığı iddialarını kabul etmemektedir. Ona göre; yada taşı dağlarda bulunan madenlerden olup Kuzey Çin ve Doğu Türkistan bölgelerinde çıkarılmaktadır (Kurtulmuş, 2020: 97). Şaban Şifâî de yada taşının madenî veya hayvanî (domuz) kökenli olduğu iddialarını ele alır. Taşın madenî olduğunu savunanlar bu taşın Kuzey Çin'in en uzak diyarlarından elde edildiğini dile getirmektedir. Yada taşının hayvandan çıkarıldığını söyleyenler ise; kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmı hayvanın karnından çıkarıldığını bir kısmı da Çin coğrafyası, Horasan ve Fars diyarında bulunan kırmızı kanatlı iri cüsseli Sürhâb isimli bir yaban ördeğin yuvasından temin edildiği görüşündeymiş. Bu ördeğe Mısır ülkesinde Semmûr denirmiş. Adı geçen ördek Çarşamba günleri tatlı sulara yuva yaparmış. Yaz aylarında sular çekildiğinde Sürhâb'ın yuvası yaklaşık 110 santim eşilir bu taş ortaya çıkarılmış. Her bir Sürhâb'ın yuvasında bir taştan fazla olmamış. Sürhâbların yaşadığı bölgeden toplanan taşlar hükümdarın hazinesine teslim edilmiş. Yeri ve zamanı geldiğinde bu taşlarla yağmur ve kar yağdırılmış (Sofuoğlu, 2017:113). *Ferheng-i Şu'ûrî'de* ise; sığırın ödünde oluşan safra taşına benzer taşın yağmur taşı gibi özellikli bir taş olduğu görüşü beyan edilmektedir (Şu'ûrî 2019: 2021). Geniş Türk coğrafyası içinde yaşayan Saha Türklerine göre; yada taşı; at, inek, ayı ve kurt gibi hayvanların içinde bulunmaktadır. Bunların en etkilisi kurdun karnından çıkarılmaktadır. Saha Türklerinin inançlarında yada (sata) taşının canlı olduğu düşüncesi vardır. Yüzü, gözü, kulağı, ağzı belli olan bu taşta kadın veya bir yabancınn eli ve gözü dokunduğunda o şahısın öleceğine inanırlar. Canlı yada taşı yukarıya kaldırıldığında aniden soğuk rüzgâr esip yağmur veya kar yağar (Gömeç, 2016: 125-126). Altay Türklerinde ise; yada taşının büyük kayalarda kristal şeklinde

olduğu inancı vardır. Ayrıca kimileri onun yılanın başının içinde olduğu kimileri de melez ağacında meydana gelen büyük mantarların yada taşı görevi gördüğü düşüncesinde olduğu dikkati çeker (Dilek, 2021: 196). Kırgızlara göre; yada taşı koyunun karnının içinden çıkarılır (Dilek, 2021: 204). İbrahim Dilek, Başkurtlarda üç çeşit yada taşı olduğunu ifade ederek şöyle bir sınıflandırma yapar: “*Birincisi, orman kenarında ve dağlarda bulunan heykel benzeri büyük taşlar. İnanişe göre, bu taş dokunulduğunda veya bir parçası alınıp suya konulduğunda yağmur yağar. Yağmur çok yağarsa taşı sudan geri çıkarıp, yağlayarak yerine koymak gerekir. İkincisi, Yılayır ve Baymak ilçelerindeki Hakmar Nehri’nden alınan küçük taşlardır. Yağmur yağdırmak için nehirden alınan bu taşlar, tekrar nehre konur. Yağmur çok yağarsa taş çıkarılıp yağlanır ve beyaz bir beze sarılır. Üçüncüsü ise Ebryelil ve Uçalı bölgelerinde, kuşun kursağından çıkarılan taştır.*” (Dilek, 2021:900). Başkurtlarda anlaşıldığı kadarıyla yada taşının orman veya dağlardan, Hakmar dağından elde edilenleri olduğu kadar hayvanî kökenli kuşun kursağından çıkarılanları da vardır. Telenit Türklerinde yada taşına farklı bir yaklaşımla karşılaşılmaktadır. Onlara göre; yada taşı özelliği insan veya otta bulunabilir. Yada özelliği taşıyan insan öldüğünde veya ot kesildiğinde yağmur yağar (Dilek, 2021:196). İslami kaynaklar ve geniş Türk illerindeki anlatılardan hareketle yada taşının dağlardan, ormanlık alanlardan, sulardan (nehirler) veya çeşitli hayvanların karınlarından çıkarıldığı inancı hakim görüş halindedir.

Kaynaklarda yada taşının farklı taşlarla karıştırıldığı da gözlemlenmektedir. Kamalık yoluyla yağmur yağmasına sebep olan yadayla hacerü’l-galebe (zafer taşı) olarak sayılan yeşim (yeşb) taşının aynı olduğu düşüncesinde olan yazarlar bulunmaktadır. Şemseddin Sâmî, yada yahut yedenin yeşim denilen yeşil taş olduğunu eski Türklerin sanem (put muhtemelen totem) yapımında ve yağmur yağdırmada kullandığını ifade etmektedir (Şemseddin Sami, 2004: 1044). Yine Ahmet Vefik Paşa (ö.1891), Ahmet Talat Onay (ö.1956), Mehmet Zeki Pakalın (ö.1972) gibi isimler de yada ve yeşim taşını aynı taş olarak değerlendirmiştir (Ahmet Vefik Paşa, 2000; Onay,1993; Pakalın, 1983; Develioğlu, 2006). *Birünî Kıymetli Taşlar ve Metaller* isimli kitabında ise; yeşim taşı ve yağmur taşının ayrımını ayrıntılı bir şekilde yapmaktadır. O, yağmur taşı (el-câlibü’l-matar) ve zafer taşı (hacerü’l-galebe) veya yeşim (el-yeşm) olarak iki ayrı isimlendirmeye gitmiştir. Yeşim taşının Hotan bölgesinde, çevresi ormanlık vadilerden çıkarıldığını vurgulayan el-Birünî, Faş (Kaş olacak) isimli vadiden de en güzeli olan ak yeşimin elde edildiğini dile getirmektedir. Karafaş (Karakaş) vadisinden çıkarılan yeşimin bulanık renkli siyaha çaldığını yazan Birünî, kapkara olanların da varlığına işaret eder. *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı’nda* yağmur taşının Karluk Vadisi’nin

arkasındaki çöllük arazide bulunduğu ve kırmızıya dönük bir siyah rengi olduğu bilgisi yer alır. Ayrıca Birûnî yağmur taşı ile ilgili anlatıların Karluklardan kaldığını iddia eder (2020: 253-254). Yada taşı ile yeşim ayrımını Fuat Köprülü (ö.1966) şu şekilde yapar: “Türkistan Çini’nin Müslüman halkı arasında ki sihirbâzların en mühimi câdügerdir. Hasadın bereketli veya bereketsiz olmasını te’min edebilen havanın iyilik veya fenâlığı elinde olan bu korkunç sihirbâzların başlıca sihir vâsıtası Yat, Yede, Yada, Cede, Cadi gibi birbirinin aynı isimler alan taş olduğu düşünülünce câdügerin; câdıcı, cedeci, yedeci tabir-i kadiminin Farsileşmiş bir şekli olduğu derhâl anlaşılıyor. Bunların bu taşı nasıl kullandıklarını da anlatan Grenard bu taşın jade Farisi yeşim Moğolca hast Çince Yu Türkistan Çin’inde de Kaş olduğunu ve hatta bu Fransızca kelimenin Eski Türkçedeki Yat’tan alındığını tabii yanlış olarak söylüyor. Halbuki Kaş kelimesi Mahmud Kaşgari’nin Divanu Lügati’t-Türk’den nazaran Yat’tan ayırdır. Türkler beyaz veya siyah renginde olan bu taşı yıldırımdan susuzluktan şimşekten tehaffüz için beyaz yüzüğe koyup taşırırlardı” (Köprülü, 1925: 2-4). Fuat Köprülü yukarıdaki cümlelerinde yada taşının yeşim taşı olmadığını ifade eder. Ona göre; kâhinlik yoluyla yağmur ve rüzgâr çekmek için kullanılan özel taşlara yada; susuzluktan, şimşekten, yıldırımdan korunmaya yarayan ve beyaz yüzüğe konup taşınan taşlara yeşim denir. Şaban Şifâî, *Şifâiyesi’nde* mucizevi özellik taşıyan taşları; bahçe ve tarlaları doludan korumak için yüksek bir yere konulan hacerü’l-berd (dolu taşı), Türkler arasında yağmur ve kar yağdırmaya yarayan hacer-i berk ü bârân (yağmur ve yıldırım taşı) şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutar (Sofuoğlu, 2017: 113-114).

Yada taşı ve olağanüstü özelliklerinin gerçek olup olmadığı konusu da kaynaklarda karşılaşılan tartışma konularından biridir. Kaynakların hemen hemen hepsi yada taşıyla hava olaylarına müdahale etme hakkındaki rivayetleri teyit etme eğilimindedirler (Tanyu, 1968:58-59). Yağmur taşının yağmur yağdırıp yağdırmadığına yönelik şüphelerini söyleyen en önemli isim, Birûnî’dir. Ona göre; bu tür şeyler değişik memleket insanların karşılaştıklarında bunları birbirlerine anlatmalarıyla dolaşıma girer. Yada taşı anlatıları da Karluklardan kalan anlatılardır. Peçenekler yoluyla da doğudan batıya geniş bir yayılım göstermiştir. Birûnî, taşlarla yağmur yağdırdığını iddia eden birinin kendi önünde bunu yapamadığını bir gözlem olarak anlatır (2020, 287-288). Anlaşıldığı kadarıyla Birûnî yağmur taşının dilden dile dolaşan bir anlatı olduğunu düşünmekte ve gerçekliğini kabul etmemektedir. Hatta bilginlere de bu konuda bir eleştiri getirerek şöyle der: “Olayın kendisinden tuhaf olanı bu tür aktarmaların âlimlerde dahi yaygın olması, gerçekliği araştırılmadan kabul edilmesidir; nerede kaldı ki halkta olmasın!” (2020: 288).

Yağmurun neden yağdığını bilimsel mantıkla izah etmeye çalışan Birûnî, yada taşının özelliklerini kabul etmediğini *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı*'nda ifade etmektedir (2020: 287-289). Şaban Şifâî'nin *Şifâiyyesi*'nde aktarılan Ebu'l-Bereket Nişaburî'ye (12.yüzyıl) ait görüşe göre; Birûnî'nin bu düşüncede olması konuya vakıf güvenilir insanlardan bilgi almamasına bağlanır. Akla riayet edilse Ebu Reyhan Birûnî'nin haklı görülebileceğini dile getiren Nişaburî, şahit olanların ve rivayet edenlerin çokluğundan yola çıkarak yada taşının hava olaylarına tesirinin şüphe götürmeyen bir gerçeklik olduğuna vurgu yapar (Sofuoğlu, 2017: 118; Tanyu; 1968: 59). Temim bin Bahr (ö. 821 sonrası), *Seyâhat-nâmesi*'nde bu çakıl taşlarının (yağmur taşı) hiçbir Türk'ün inkâr etmediği bir hikâyeye sahip olduğunu ve bunun Türkler arasında çok iyi bilindiğini nakleder. Tifâşî (ö.1253) ise; sözüne inanılır insanlar tarafından bilinen görülen ve aktarılan yada taşının tesirleri hakkındaki bilgileri inanılması gereken bilgiler olarak nitelendirir (Tanyu, 1968: 58). Dile getirilen görüşlerden hareketle yada taşının hava olaylarına etkisinin hem Türkler hem de onlardan müşahede eden kimseler tarafından-istisnalar hariç- şüpheye yer bırakmayacak derecede kabul edildiği söylenebilir.

C.Yada Taşı İle İlgili Olarak İslam Coğrafyacılarının Görüşleri

İlk İslam seyahat yazarlarından Temim bin Bahr'in (ö. 821 sonrası) 821'de Abbasiler adına Çin ve Dokuz Oğuzlara (Uygurlara) yönelik yaptığı yolculuk izlenimleri arasında yağmur taşı meselesine değinmektedir. Temim bin Bahr *Seyahat-nâmesi*'nde geçen "Türk ülkesindeki mucizevî olaylardan birisi istedikleri an onunla kar, yağmur yağdırabildikleri ve iklimi ısıtıp soğuttukları v.b. çakıl taşlarıdır.Bu çakıl taşlarının öyküsü yaygın bir biçimde iyi bilinmekte ve hiç bir Türk bunu yadsımamaktadır ve bu çakıl taşları, Dokuz Oğuz (Uygur) kağanının mülkiyetinde olup, diğer hiçbir hükümdar onlara sahip değildir" ifadelerinde çakıl taşıyla yağmur yağdırma veya hava olayları üzerinde etkili olmanın Türklere ait mucizevi bir durum olduğuna vurgu yapar (Temim bin Bahr, 2006: 9).Yine bir İslam coğrafyacısı Şerefüzzaman Tahir Mervezî "Tokuzoğuzlar, Oğuzlar, Karluklar-ki bunların geniş ülkesi, ünleri, düşmanlar üzerinde büyük zararları vardır- gibi kâfir Türk ülkelerine hudûd olan Maveraünnehir ve başka yerlerdeki Horasan küreleri halkından, Türkler arasında seferler sırasında ve başka zamanlarda yağmur yağdıranlar, istediği kadar yağmur, dolu, kar meydana getirenler olduğunu devamlı duyardık." cümleleriyle Türkler arasında yağmur yağdıran kişilerin varlığına göndermede bulunmaktadır. Mervezî (12. yy), Türklerin bu yağmur yağdırma işini bir çeşit özel çakıl taşları sayesinde gerçekleştirdiğini dile getirir. Bu çakıl taşları da güneşin yere çok yakın yerde doğduğu bir belde de yaşayan hayvanların ağızlarına aldıkları taşlardır. Hayvanlar bu özel çakıl taşlarından birini ağzına

alarak başını göğe kaldırır. O esnada bir bulut onları gölgelendirir güneşin zararlarından korurmuş. Böyle bir durumun farkına varan Türklerden bir grup bu taşların bulunduğu beldedeki taşları toplayıp ülkelerine dönmüşler. Onlar sefere çıkınca veya yağmur yağmasını isteyince çakıl taşlarından bir miktarını ellerinde tuttıkları anda bulut çıkıp yağmur yağarmış. Şayet kar ve dolu yağmasını isteseler taşın miktarını artırırlarmış. Horasan hükümdarı İsmail bin Ahmed'in Türklerle yaptığı bir savaşta Türk ordusunda dolu, kar yağdıran bir kâhinin varlığını ve onun hava büyücülüğünden Horasan ordusunun nasıl kurtulduğunu Mervezi nakleder (Şeşen 2019: 56-60). 941-943 yılları arasında Samanoğulları adına Çin'e elçilik göreviyle gönderilen Ebu Dülef (10. yy) Türk yurtlarından geçerken oradaki müşahedelerini kaleme almıştır. Bu müşahedelerden biri de Türk boylarından Kimeklerle ilgilidir. Ebu Dülef müşahedesini şöyle nakleder: "Bunlardan sonra Kimek kabilesine vardık. Bunların evleri derindedir. Nohut, bakla, erkek koyun-keçi eti yerler dişi hayvanı boğazlamayı caiz görmezler. Ülkelerinde tanesinin yarısı beyaz, yarısı siyah bir çeşit üzüm bulunur. Onların yanında suyu çeken bir çeşit taş vardır. Bu taşla yağmur yağdırırlar" (Şeşen, 2019: 65). Yazarın ifadelerinden Kimeklerin yağmur çeken (câlibü'l-matar) taşta sahip olduğu ve bununla yağmur yağdırdıkları anlaşılmaktadır (Şeşen, 2019: 65).

Ç. Yağmur Taşlarıyla Yağmur Nasıl Yağdırılmaktadır?

Yağmur taşı hakkında bilgi veren kaynaklarda taşlar üzerinde yapılan hangi uygulamalarla yağmur yağdırıldığı hususu değişik yaklaşımları içerecek şekilde verilmiştir.

Bu kaynaklardan biri olan Mervezî, Oğuzların hükümdarının oğlu Belkık'tan naklettiği bir anlatımda güneşin yere çok yakın olduğu bir bölge varmış. O bölgeye insanlar yaklaşmaya korkarlarmış. Çünkü güneş her şeyi yakıyormuş. Buna rağmen orada yaşayan insanlar varmış. İnsanlar güneş doğduğunda dehlizlere ve mağaralara sığınıyormuş. Hayvanlar ise; o bölgede bulunan bir çeşit çakıl taşından birer tane ağzına alıp başlarını göğe kaldırınca bir bulut ortaya çıkar ve onları gölgelendirirmiş. Bu taşla koruma onlara Allah tarafından ilham edilmiştir. İşte Belkık'ın dedesi bu diyara gidip hayvanların ağızlarındaki bu taşları toplayıp ülkelerine getirmişler. Onlar sefere çıktıklarında veya yağmur yağmasını arzuladıklarında bu taştan bir miktar çıkarıp tutarlarmış. O anda hemen bir bulut ortaya çıkıp yağmur yağdırırmış. Şayet kar ve dolu isterlerse ellerinde tuttıkları taşın miktarını artırırlarmış. Böylelikle kar ve dolu yağarmış. Taşla nereye işaret edilse o tarafta yağmur olurmuş (Şeşen, 2019: 56-58). Bir önemli kaynak olan el-Bîrûnî'nin *Kıymetli Taşlar* eserinde bir Türk'ün bir çeşit taşla yanına gelip bu taşlarla yağmur

yağdırabileceğini iddia ettiğini nakleder. Bu şahıs elindeki taşları suya atar bazen mırıldanarak bazen de bağırarak suları gökyüzüne fırlatır. Ancak yukarı fırlattığı suların aşağı inmesi dışında hiçbir şekilde yağmur yağmaz. Birûnî, anılan örnekten hareketle yağmur taşıyla yağmur yağdırılamayacağı görüşünü beyan eder. Bu görüşünü de bilimsel olarak da ispat etmeye çalışır (el-Birûnî, 2020: 287-288).

Bir başka kaynak olan Şaban Şifâî, yağmur yağdırma işleminin nasıl yapıldığını şu anekdotla anlatır: *“Hâzin-i hacer ol pîri ihzâr eyledi benüm dahı ülfetüm olmağla ma’an bulunup temâşâ eyledüm ol şahıs bir hayme içinde başını gubâr eyledi ve bir tasa sokup önüne kodı ve üç kısa kamışlar ahz idüp birini tasun sag tarafına birini sol tarafına yire dikdi ve birini tasın üzerinde ol iki kamışın başlarına bend eyledi ba’dehu hacer-i matar levninde bir sag yılanı kuyrugundan bağlayıp ol tasun üzerine gerilen kamışa baş aşağı asdı. Şol vechle ki yılanun başından tas içinde olan suya iki endâze yüksekliği var idi andan sonra hâzin-i hacerden iki kıt’a taş alup ol tarafun içine bıraktı ba’dehu çıkarup ol taşları âheste âheste birbirine sürdi her birini bir tarafa atdı ba’dehu yine ahz idüp suya bıraktı ba’dehu çıkarıp yine ke’l-evvel birbirine sürdi ve atdı yine ahz idüp suya bıraktı yedi def’a bu ‘ameli tekrardan sonra ol tarafdan bir mikdâr su ahz idüp etrafa saçdı bu esnâda ol pîrün başı açık tagınık ve hey’eti gazabnâk ve kelâm-ı hafti ile tekellüm eyleyüp başı semâya imâ eyler gûyâ yağmur istid’â eder iki sâ’at mikdârı bu minvâl üzre hareket eyledi nâ-gâh etrâfdan bulutlar nümâyân olup vâfir yağmur yağdı ve havâ i’tidâl kesb eyleyüp insân u hayvân iktisâb-ı râhat eyler deyü rivâyet eylemiş.”* (Sofuoğlu, 2017:115).

Yazar, özetle yağmur yağdıracak kimsenin ritüeli su dolu kabı önüne koymasıyla başlattığını dile getirir. Kabin sağ ve sol taraflarına birer kısa kamış dikip ikisinin arasını bir diğer kısa kamışla bağlayan yadacı tasın üstüne gerilen kamışa yağmur taşı renginde bir sağ yılanı baş aşağı kuyruğundan asar. Yılanın başı ile suyun mesafesi iki endaze (130 cm civarı) kadardır. Sonra iki bölük taşı yada taşı koruyucusundan alan yadacı (yazar pîr diyor) onları tasın içine bırakır. Ardından onları suyun içinden çıkarıp yavaş yavaş birbirine sürterek her birini bir tarafa atar. Sonra tekrar onları toplayan yadacı taşları suyun içine bırakır. Ardından taşları tekrar suyun içinden alarak daha önce yaptığı gibi taşları birbirine sürtüp etrafa atar. Toplayıp suya bırakır. Yadacı bu işlemi yedi defa gerçekleştirdikten sonra tasta bir miktar su alarak etrafa saçar bunları yaparken ruh hali değişmiştir. O sırada başı açık, dağınık ve gazap saçan bir görünüşe sahip olan yadacı sessiz bir şekilde sözler söyleyerek başını gökyüzüne yöneltir sanki yağmuru çağırır gibi iki saat kadar bu durumda kalır. Yadacı bu şekilde ritüeline devam ederken ansızın bulutlar görünüp bereketli bir şekilde yağmur yağmaya

başlar. Şifâî'ni naklettiği bu anekdot yadacıların yağmur yağdırma uygulamasını nasıl gerçekleştirdikleri hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Bir başka anlatıda ise; yazın sıcak bir gününde yağmur taşlarını ağzına kadar suyla dolu bir tasın içine koyup yüzlerini birbirine sürtünce yağmurun yağacağı düşüncesi paylaşılır (Yaltkaya, 1935: 20).

Tansûk-nâme'de Nasreddin Tûsî, Türkistan'da bulunan bir dar geçitten geçenlerin atlarının ayağına keçe bağladıkları ve buradan yavaş bir şekilde ilerledikleri bilgisini aktarır. Bunun sebebi olarak da atların toynaklarının o dar geçitte bulunan taşlara değdiğinde havanın karardığını bulutlandığı gözlemlemiş olmalarındandır. Taşların bu özelliklerini fark edenler bunları toplayıp Türkistan şehirlerine götürüp yağmur yağdırmak istediklerinde bunları suya atarlarmış. Taşlar suya atılınca yağmur yağmaya başlarmış (Kurtulmuş, 2020: 97-98). Tûsî'nin anlatımından hareketle Türkistan'da belli bir mekânda bulunan taşları herhangi bir işleme tabi tutmadan onlara değmek veya suya atmak yağmura yol açmaktadır. *Acâibü'l-Mahlûkatta* buna benzer bilgiler vardır. Eserde Çin ve Maçin'de bir çeşit taşın bulunduğunu bunların birbirinin üstüne gelmesiyle yağmur yağdığı söylenir (Sarıkaya, 2019: 160).

Yine *Acâibü'l-Mahlûkat'da* geçen bahru'l-gamâm (bulut denizi) yağmur taşı bağlamında değerlendirilecek bir denizdir. Bu denizin Kaşgar'da olduğu ifade edilir. Hiçbir ritüel olmadan doğrudan bu denize taş atıldığında yağmurun yağdığı beyan edilir. Taş ve su ilişkisi burada da vardır. Ama yağmur yağdırma uygulaması özellikle bu denize taşın atılmasıyla sağlanmaktadır. *Acâibü'l-Mahlûkât'da* bahru'l-gamâm şu şekilde anlatılır: “*Bu deniz Türkistân'dadur Kaşgar katında. Eger bir kişi bir taş atarsa ol denize 'azim bulut gelür yağmur yağar. 'Azim heybetlü gök gürleri ki âdemi helâk eder. Âdemi ol denizden bir ferseng iraktan geçer anun yakınına kimse varmaz.*” (Sarıkaya, 2019: 169). Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö.1561) *Mevzuatü'l-Ulûm* isimli eserinde; babasının duyularından yola çıkarak dağ başında yaşayan Türkmenlerin yanında özel bir taş olduğu onların bu taşın yağmuru çektiği (câlibü'l-matar) inancına sahip oldukları bilgisi paylaşılmaktadır. Bu dağlı Türkmenler ellerindeki taşları suya atarlar. Sihre benzeyen bazı şeyler yaparak hâşâ içinde inançsızlık içeren bazı sözler de bulunan sözler söyleyerek yağmur yağdırdıklarını iddia ederlermiş. Yazarın bu iddiaya pek de inanmadığı anlaşılmaktadır (Taşköprülüzâde Ahmed Efendi 2011:323).

Ferheng-i Şuuri'ye göre; sığırın ödünden elde edilen öd taşını bir kâseye koyup üstüne su dökerek bir nefeste sûre-yi Yâsin okunursa ardından da düşman üzerine saçılırsa güyâ düşman yenilgiye uğramış. Bir saat geçtikten sonra da düşmanın üzerine büyük miktarda yağmur yağıp kaçmalarına yol açarmış.

Taşların üzerine su yerine kan döküldüğünde ise; kar ve tipi görünürmüş (Şu'ürî, 2019: 2021). Şuuri Hasan Efendi (ö.1694), bu bilgileri Nakşibendi tarikatının önemli isimlerinden aldığını ifade etmektedir (Şuuri Hasan Efendi, 2019: 2221). Bu bilgiyle benzeşen bir anekdot da Ahmet Talat Onay'ın Mazmunlar kitabında geçmektedir. Nakşibendi ritüellerinden olan hatm-i Hâcegân'dan sonra fındık kadar taşlar üzerine yetmiş bin kelime-i tevhid okuyup bunları suya atarak yağmur duası yaparlarmış. Nakşibendiliğin çıkış bölgesi Türklerin yoğun yaşadığı yerler olması hasebiyle yada taşı anlatılarından etkilenme söz konusu olmuş olabilir (Onay, 1993: 435-436). Klasik İslami kaynaklarda yada taşı uygulamasıyla ilgili bilgilerin dışında çeşitli Türk toplulukları anlatılarında da bu uygulamayla ilgili bilgiler mevcuttur. Bunlardan Kazaklara göre; jay taşı (yada taşı) su dolu bir kaba konulup efsunlu sözler söylendiğinde yağmur, kar yağar (Dilek, 2021: 249). Yakut inanışında ise; "satanın(yağmur taşı) özelliğinin açığa çıkması için ona vurmak gerekir. Bunu yaparken şöyle dua edilir: Çocuğum yaşamasın! Hayvanlarım yaşamasın! Eşim yaşamasın! Ben günah nedir bilmem, ben seni bilirim!" (Dilek, 2021: 703).

Anlatılanlar sata taşının suya atılmadığını yağmur yağdırmanın ona vurularak ve dua okunarak gerçekleştirildiğini göstermektedir. Altay Türklerinde yada taşı uygulamasına yönelik birçok inanış söz konusudur. Bunlardan birine göre; yada taşı suda bozulacağı için suya bırakılmaz. Sıcak gün olması için, kara tüye sarılıp koltuk altına sokulur. Şayet yağmur yağması arzu ediliyorsa bir serçe öldürülüp kanı yada taşının sivri ucuna sürülür. Ardından bir kayın fidanı kesilip ucundan ikiye ayrılır. Arasına yada taşı sıkıştırılır. Yada taşı sıkıştırılmış kayın fidanı evin dışına saplanır. İki üç gün sonra bulunduğu bölgede yağışlar ya da soğuklar başlar (Dilek, 2021: 196). Türk topluluklarında yada taşı suyun içine konarak hava olaylarına müdahale edildiği gibi su olmadan da hava üzerinde etki sağlandığı gözlemlenmektedir.

Orhan Şaik Gökyay'ın (ö.1994) yayınladığı bir cevâhir-nâmede yada taşı uygulamalarına yönelik farklı bir bilgiyle karşılaşılmaktadır. Kaynakların çoğunda yağmurun yağdırılacağı, yada taşının nasıl etkili kılınacağı anlatılırken bu cevâhir-nâmede uygulama bilgisinin dışında yada taşını etkisizleştirmenin yolu ifade edilmektedir. Anılan husus cevâhir-nâmede şöyle geçmektedir: " Ve hem yağmur taşının tesirini yok etmek isteseler yolu budur ki onu kullanan kimseler üzerine el süreler" (1991:181). İfadelerden anlaşılan yada taşını kullananlar istediklerinde taşa ellerini sürerek etkisizleştirebiliyorlarmış.

Şaban Şifâi'de de yağmurun durdurulmasıyla ilgili Muhammed Harzemşah (ö.1221) ve ordusunun başından geçen bir olay anlatılır. Muhammed Harzemşah ordusuyla Çin sınırına yöneldiği bir dönemde ordu bir anda

şiddetli şekilde kar, yağmur ve tufanla karşılaşır. Ordu neredeyse yok olma durumuna gelir. Bu durum üzerine Muhammed Harzemşah ordusundaki kâhinleri yanına çağırıp onları buldukları yere yakın bir dağa gönderip karşılaştıkları tufanın sebebini araştırmalarını ister. O kâhinler dağa vardıklarında iki yadacının yağmur yağdırma ritüeli içinde olduklarını görerek onları yakalayıp Muhammed Harzemşahın huzuruna çıkarırlar. Muhammed Harzemşah bu iki yadacıyı ceza olarak siyah keçeye sardırıp diri diri toprağa gömdürür. Yadacıların toprağa gömülmesinden sonra hava bir anda yumuşar kar, yağmur durur (Sofuoğlu, 2017: 116). Yağmurun durdurulmasıyla ilgili verilen her iki olay yada taşıyla hava üzerinde meydana getirilen etkinin çeşitli yollarla ortadan kaldırılabildiğini göstermektedir.

Yada taşıyla yağmur yağdırma uygulamalarında dikkat çeken önemli hususlardan biri yadacıya ihtiyaç duyulmasıdır. Bu taşları elinde bulduran herhangi bir kimse hava olayları üzerinde etki icra edemez. Hava olayları üzerinde bir etkinin meydana gelebilmesi bir yadacının eliyle olur. Bir tür kamalık olan yadacılık Mehmet Güler'in ifadesiyle "Orta Asya Türk-Moğol coğrafyasında XX. yüzyılın başlarına kadar yaygın bir meslektir" (2023: 454). Anadolu sahası Türklerinde ise; yadacılık İslamî bir kisveye girmiş olduğundan bir meslek olarak görünür değildir (Demren, 2006: 86). Ama yada taşı inanışı çerçevesinde kültürel arka planda hayatiyetini devam ettirmiştir.

Kaynaklarda yağmur yağdırma uygulamasının nasıl yapıldığı hakkında karşılaşılan bilgilerin ortak yönü çoğunlukla bu uygulamalarda taşın yanında suyun kullanılması (tasın içindeki su veya bahr-i gamâmda olduğu gibi bir deniz) hususudur. Taşların suda bekletilmesi, taşların birbirine sürtülmesi, sağa sola atılması, taşların miktarı, büyü kullanımı, bir yadacının (kâhin, şaman, pîr) bulunması, tılsımlı sözlerin mırıldanarak veya yüksek sesle söylenmesi, yağmur yağdırma işlemini yapan kimsenin değişik psikolojik hallere bürünmesi, Türklerin İslam'ı kabulü sonrası Nakşibendilik gibi tarikatlarda İslami anlayış çerçevesinde yağmur duası esnasında taşların kullanımı taşlarla yağmur yağdırma uygulamalarında göze çarpan diğer özelliklerdir.

D. Yada Taşı Uygulamaları İle İlgili Kaynakların Anlattığı Bazı İlginç Örnekler

Yağmur taşıyla hava olaylarına yönelik tasarruflar etrafında kaynaklarda anlatılan olaylardan biri el-Mervezi'nin rivayetidir. Bu rivayet Horasan Hükümdarı (Samânilerden) İsmail bin Ahmed'in (ö. 907) naklidir. Anılan rivayet yağmur yağdırıp tufan çıkarmanın silah gibi kullanıldığının güzel bir örneğini teşkil eder. Rivayete göre; İsmail bin Ahmed, içlerinde Müslüman

Türk askerlerinin de bulunduğu yirmi bin askerle Müslümanlığı henüz kabul etmemiş Türklere karşı askeri bir sefere çıkar. Sefer sırasında ordusunda bulunan Müslüman Türk askerler İsmail bin Ahmed'i gayr-i müslim Türk ordusu içindeki bir kâhine (muhtemelen kam) karşı uyarırlar. Bahsedilen kâhinin dolu, kar vb. şeyler yağdığını bulut ortaya çıkarıp bununla düşmanlarını yendiğini söyleyen askerler kendileri için de bir gün sonra güneş yükseldiğinde isabet ettiği kimseleri öldürecek etkide dolu yağdırmaya karar verdiğini hükümdara iletirler. Hükümdar İsmail bin Ahmed, bu söylenenlere inanmaz. Bunları söyleyenleri kalplerinde hâlâ İslam öncesi inanışları taşıdığı için de eleştirir. Konuşmanın geçtiği günün ertesinde güneş yükseldiğinde gerçekten de korkunç büyük bir bulut belirir. Bulut yavaş yavaş genişleyip büyür. Siyahlığı, vaziyeti ve çıkardığı korkunç sesler İsmail bin Ahmed'in ordusunu korkutur. Ortaya çıkan durum üzerine İsmail bin Ahmed atından inip iki rekât namaz kılar. Ardından Allah'a kendilerine zafer düşmana da bozgunluk vermesi için bütün içtenliğiyle yalvarıp dua eder. Tüm kötülükleri Allah'tan başkasının ortadan kaldırmayacağı inancıyla edilen dua kabul olur. Müslüman askerlerin üzerindeki bulutlar Müslüman olmayan askerlerin bulunduğu orduya yönelmiş ve onun üzerine büyük dolular yağdırmıştı. Düşen dolular düştüğü her bir askeri öldürüp berbat etmişti. Müslüman olmayan ordudan çok az kimse kurtulabilmişti (Şeşen, 2019: 58-60).

Yada taşının bir silah olarak kullanıldığı bir başka örnek 1768-1774 Osmanlı Rus savaşında ortaya çıkar. Rus ordusunun içinde önemli bir grubu oluşturan gayr-i müslim Kalmuk Türkleri tarafından Osmanlı Türklerine karşı kullanılan bu silah, şiddetli yağmura sebep vermiş. Şiddetli yağmur ise; Osmanlı ordusunun yenilgisine yol açmıştır. Şiddetli yağmurun Kalmuk Türklerinin yaptığı sihirle gerçekleştiği tarihi kaynaklar tarafından ifade edilir (Öğreten, 2000: 895-897). Yada taşının savaşta kullanımını gösteren bir başka anekdota Babür'ün (ö.1530) *Vekâyi'inde* rastlanmaktadır. *Vekâyi'deki* anlatıma göre; Babür'ün Kızılbaş ordusu diye ifade ettiği Safevî şehzadesi Tahmasb'ın komutasındaki orduyla Özbeklerin lideri Ubeyd Han arasında ciddi bir askeri mücadele vuku bulur. Tahmasb'a karşı mücadelenin yürütülme biçimini görüşmek için bir araya gelen Özbek ileri gelenleri güneş akrep burcuna girdiğinde yadacılara yada yaptırıp düşmanı mağlup etmeyi planlar (Arat, 1987: 394-395). Bu anlatım Türklerin savaşlarda düşmanı mağlup etmek için yada taşı uygulamasıyla yağmur, tufan, kar meydana getirdiğini göstermektedir. Türkler yada taşını savaşlarda âdeta bir silah gibi kullanmaktadır. *Vekâyi'de* önemli bir bilgi de yada uygulamasının uğurlu bir vakti olduğu rivayetidir. Yada yapmak için güneşin akrep burcuna girmesi beklenmiştir.

Savaşlarda karşılaşılan yada taşının etkisini gösteren bu örnekler Türklerin yada taşının dünya hâkimiyeti sağlayan tılsımlı bir taş olduğu görüşüyle de bağlantılıdır. Türk hükümdarlar bunun için yanlarında yada taşı bulundurlar ve özel korumaya alırlardı. Türkler bunu Allah tarafından kendilerine bahşedilmiş bir lütuf olarak görürlerdi (Tanyu, 1968: 45-47).

Şaban Şifâî'nin *Şifâiyesi'nde* yada taşıyla ilgili anlatılan ilginç olaylardan biri Semerkant şehrinde yağmur taşının içine konulduğu su tasından su içen bir hafızın suyu içer içmez şehirde günlerce dinmeyen yağmurun yağmasına sebep olmasıdır. Günlerce dinmeyen yağmur bölgede büyük bir felaket meydana getirir. Bu durumun hafızdan kaynaklandığını anlayan halk onu şehirden çıkarır. Fakat hafız nereye gitse oraya aşırı yağmur ve âfet getirir. Bundan dolayı gittiği yerlerden kovulur. Böylelikle Mısır'a kadar gider. Orada şehrin uğrundan mıdır bilinmez hafızdaki yağmur yağdırma özelliği kaybolur. Hafız normale dönünce uzun zamandır uzak kaldığı memleketine dönme fırsatı yakalar. Yaşadığı bu olaydan sonra hafız halk arasında Hafız Yada olarak anılır (Sofuoğlu, 2017: 116-117; Ünver, 1952: 83).

Yukarıda anlatılan örnekler arasında yada taşına yönelik özellikler arasında onun savaşlarda düşmanı yenmek için hava olaylarını etkilediği inancı önemlidir. Ayrıca yada uygulamasının özel zamanlarının olduğu bu özel zamanlarda etki icra ettiği bilgisiyle de karşılaşılmaktadır. Hafız Yada örneğinde olduğu gibi yadıyla yağmur yağdırma hadisesinde suyun önemli bir yer işgal ettiği dikkat çekmektedir.

II. Yada Taşının Klasik Türk Şiirindeki Yansımaları

Yağmur taşına ait anlatılar klasik Türk şiirinde hem objeksiyon (bilinenin aynen yansıtılması) hem de objektivasyon (olmayanın meydana getirilmesi) malzemesi olarak kullanılmıştır.

Yağmur taşının objeksiyon olarak kullanımına İbrahim bin Bâli'nin (ö.1488 sonrası) Hikmet-nâmesi'nden örnek verilecektir. İbrahim bin Bâli, Hikmet-nâmesi'nde Türk beldelerinde yağmur taşı isimli bir taş olduğunu, bu taş suya bırakıldığında gökyüzünün bulutlarla dolduğunu, yağmur yağıp nehirlerin sele dönüştüğünü, bazen de dolu ve kar şeklinde yeryüzüne düştüğünü, insanlar arasında buna şahit olanların haberlerini tarihçilerin doğruladığını aşağıdaki beyitlerde ifade eder:

Bilâd-ı Türk'de hem bir taş vardır
Kim ol taşun adı seng-i matardur

Kaçan bıraksalar ol taşı mâya
Bulutlar yûriye vech-i semâya

Yaga yağmur aka seyl ola enhâr
Az olur kim düşer hem tolu hem kar

Musahhihdür bu söz ehl-i haberden
Haber virmiş durur gören beşerden

İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme I*, b. 3891-3894

Objektivasyon malzemesi olarak ise; yada taşının klasik Türk şiirinde birçok örneğiyle karşılaşılmaktadır. Bu da Türk mitolojisinin bir unsuru olarak yada taşı ve uygulamasından klasik Türk şairlerinin haberdar olduğunu göstermektedir. Türk mitolojisi klasik Türk şiiri buluşmasına şahitlik eden örneklerin bir kısmı aşağıda verilecektir:

17. yüzyıl klasik Türk şairlerinden Nâbî (ö.1712) bir beytinde; taş kalpli sevgili, aşk çilesi çeken âşığın göz yaşlarını alınca yada taşının özelliğinin kendisine görünür hâle geldiğini ifade eder. Yada taşı, hava olayları üzerinde etkili olma özelliğine sahip bir taştır. Şair, yada taşı ile sevgilinin göz yaşlarına sebep olan taş kalbi arasında bir benzerlik ilişkisi kurmaktadır. Taş kalbin göz yaşlarına yol açması şairin yada taşının özelliklerini daha iyi anlamasına yardımcı olmuştur:

Eşkin ol seng-dil aldukça bu mihnet-zedenün
Zâhir oldı bana hâsiyyeti seng-i yadanun

Nâbî, *Divan*, G.416/1

18. yüzyıl klasik Türk şairi Lebîb (ö.1769) ise; bir beytinde kalemini mutluluk yağmuru bulutuna benzetererek kaleminin sivri ucunun yağmur taşıyla keskinleştirildiğini dile getirir. Beyit, yada taşı, yağmur bulutu ilişkisine göndermede bulunur:

Ebr-i bârân-ı safâdır kalemim sanki
Etdiler gizligimi seng-i yedeyle teşhîz

Diyarbakırlı Lebîb, *Divan*, G. 25/5

Bir başka 18. yüzyıl şairi Diyarbakırlı Hamî Ahmed'in (ö.1747) aşağıdaki beytinden hareketle yada taşı ile ilgili anlatılara vakıf olduğu kanaatine ulaşırız. Şair, çılgın gönle seslenerek onun kalemi yada taşı gibi kullanmasına yeter demektedir. Yağmur taşı nasıl yağmura, tufana sebep oluyorsa ve sihrî özelliği varsa şair, çılgın gönlün de kaleme bu özellikleri yüklediğini ifade etmektedir. Şair, dolaylı olarak çılgın gönlün tutkunluğu ve anlatımının gözyaşlarına sebep olduğunu ihsas ettirmekte ve gönle asıl konuya gelmesi çağrısı yapmaktadır:

Yeter itdün kalemi seng-i yede
Gelelüm ey dil-i şeydâ sâdede

Diyarabakırlı Hami Ahmed, *Dîvân*, Mes., b. 137

Şair Kâil (18. yy), aşağıdaki beytinde sevgilinin kalbinde yada taşının özelliği olmasaydı sevgiliyi andıkça gözyaşı dökmeyeceğini vurgular. Burada sevgili taş kalpli olarak düşünülmüş. Taş kalpli sevgili ise; gözyaşlarına sebep olmaktadır:

Yog ise hâsiyet-i seng-i yede kalbünde
Ne için Kâil ider girye seni andıkça

Kâil, *Divan*, G.142/8

Yine 18. yüzyıl şairlerinden Yahya Tevfik, sevgiliye kavuşma yolunun üzerindeki her bir taş, her bir kalenin yada taşına benzer şekilde gözünü yaş damlalarıyla doldurduğunu dile getirir:

Tarık-i vuslatınun her hisâr u ahcârı
Misâl-ı seng-i yede çeşmi katre-bâr itdi

Yahya Tevfik, *Divan*, K. 2/33

Anadolu sahası Türk şiir geleneğinde yada taşının bizzat kullanıldığı beyitlerle karşılaşıldığı gibi yada taşı uygulamasına göndermede bulunan beyit örnekleri de bulunmaktadır. Bunun ilk örneğini Yûnus Emre Divanı'nda görürüz. Aşağıdaki beyitte yağmurla oynayanlar ifadesini kullanan Yûnus Emre (ö.1320?) o günün toplumunda hava olayları üzerinde etkide bulunan kişilerin varlığına işaret etmektedir:

Görinmez oldı ol kızılıg u âfet
Matarbâzlar cümlesi oldu mât

Yûnus Emre, *Divan*(Bursa Nüshası), b.517

Bir başka örnek de 15. yüzyıl klasik Türk şiirinin önemli isimlerinden Necâtî Bey'e (ö.1509) aittir. Şair yagdurur redifli gazelinin matla beytinde sevgilinin süzgün bakışının âşığın cân ülkesine kirpik oklarını yağdırmasını; Tatar askerinin büyü ile yağmur yağdırmasına benzetir. Şair, bu beyitle yağmur yağdırma özelliğine sahip olan yada taşına telmihte bulunmaktadır:

Ganzeler kim cân iline tîr-i müjgân yagdurur
Benzer ol Tâtâra kim sihr ile bârân yagdurur

Necâtî Beg, *Divan*, G.149/1

Benzer bir beyit de 16. yy şairlerinden Edirneli Nazmi'de (ö.1586?) vardır. Nazmi, savaş meydanına yağmur gibi düşen okları Tatarların büyüyle yağmur yağdırmasına benzetir. Bu durum, yada uygulamasının bir parçasıdır:

Tir-i bârân itdügüdür rezm-gehde her zamân
Kim dimişler sihrle Tatar bârân yagdurur

Edirneli Nazmi, *Divan*, G.2061/3

Türkler ile Moğollarda karşılaşılan yada taşı uygulaması hava olaylarını etkileme durumudur. Bu uygulamada yağmur, kar yağdırılacağı gibi yağmurun durdurulma hususu da söz konusudur. Yada uygulaması bir ritüel çerçevesinde gerçekleştiğinden içinde kamlık ve büyü de barındırmaktadır. Edirneli Nazmi Divanı'nda tespit edilen iki beyit yada uygulamasının yağmur yağdırma değil de yağmuru durdurma yönüne göndermede bulunmaktadır. Edirneli Nazmi aşağıdaki beyitte; şiir yazmaya başladığı andan itibaren (sevgili yolunda akıttığı)gözyaşları dursa bu durumun şaşılacak bir şey olmadığını söylemektedir. Çünkü cadıların büyüyle de yağmur durdurulmaktadır. Şair, beyitte kendi şiirinin büyüleyicilik yönüne işaret ederken aynı zamanda yadacılık geleneğini de hatırlatır:

Nazma âgâz itdügümce Nazmiyâ yaşum o dem
Sâkin olsa n'ola kim sihr-ile bârân bağlanur

Edirneli Nazmi, *Divan*, G.2018/5

Edirneli Nazmî bir başka beytinde; “cadının büyüyle yağmur engellendiği gibi sevgilinin saçıyla da- ki saçın aynı zamanda büyü yapma özelliği vardır-aşığın gözünden akan yaşlar durdurulur” ifadesini kullanır. Bu beyitte de yine yada taşıyla hava olaylarını etkileme uygulamasına telmih vardır:

Zülf-i yâre karşı eşk-i çeşm-i giryân bağlanur
Nite kim şol sihr-i cādûyla bârân bağlanur

Edirneli Nazmi, *Divan*, G.2018/1

Yada taşıyla ilgili bir kavram da bahru'l-gamâm tamlamasıdır. Bulut denizi anlamına gelen bu deniz Kaşgar şehrindeydir. Hiçbir ritüele gerek kalmadan bu denize atılan taşlarla yağmur yağdırıldığına inanılmaktadır. Klasik Türk şiirinde bu tamlamayı ve özelliğini hatırlatılan örnekler bulunmaktadır. Bu örnekleri de yada uygulaması çerçevesinde ve Türk mitolojisinin bir unsuru olarak değerlendirmek konunun ruhuna uygun düşecektir.

Bâkî (ö.1600), övdüğü şahıs için “cömertliğinin su buharı sağ elinin denizini bereketlendirse bulut yağmur yerine inci, cevher yağdırır.” der. Şair, burada gamâm, deniz, yağmur, yağdırmak kelimelerinin çağrışımlarıyla bir bahru'l-gamâm mazmunu oluşturmuştur:

Keff-i yem-i yemini nem-i cûdın itse feyz
Bârân yirine dürr ü güher yagdurur gamâm

Bâkî, *Divan*, K.23/24

Nefî (ö.1635) bu beytinde memdühun cömertlik devrinde denizin ve maden ocağının durumunu gören bulut bu duruma üzülmeye ağlayıp bol bol gözyaşı döktüğünü anlatmaktadır. Bulut, deniz ilişkisi, yağmura benzeyen gözyaşı ilişkisi bahru'l-gamâm anlatısını bu beyitte telmih yoluyla mazmunlaştırmıştır:

Devr-i cûdunda görür hâlini bahr ü kânın
Ağlayıp ana saçar eşk-i firâvânı gamâm

Nefî, *Divan*, K.50/38

Klasik Türk şiirinde yada uygulamasına yönelik beyitler değerlendirildiğinde şiirlerde yadanın yağmur yağdırma ve yağmuru durdurma özelliklerine göndermede bulunulduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca klasik Türk şairlerinin bir kısmı yada uygulamasının Tatarlar arasında vuku bulduğu düşüncesine sahiptir. Şairler ayrıca yağmur yağdırmanın sihir yoluyla ve cadıların müdâhelesiyle gerçekleştiğine inanmaktadır. Sevgilinin taş kalpliliği ve âşığın gözyaşları arasındaki ilişki; şairler tarafından yada taşı ve yağmur ilişkisiyle benzeştirilmiştir. Klasik Türk şiirinde mitolojik bahru'l-gamâm kavramı çağrışım yoluyla yada mazmunu meydana getirmeye vesile olmaktadır.

III. Galebe Taşı (Kaş, zafer taşı, yeşim, el-yeşm, yeşb, hacerü'l-galebe)

Yada taşı ile galebe taşı (yeşim) ayrımı üzerinde daha önce durulmuştu. Galebe taşı burada yada taşından farklı ele alınacaktır. Kaynaklar bu taşla yönelik birçok bilgi vermektedir. *Ferheng-i Şuûri'de* yeşimin -aynı zamanda yeşb olarak da anılıyor- cevher türünden bir taş olduğu yeşilinden ziyade beyazının makbul olduğu vurgusu yapılır. Bu taş, insanları yıldırım âfetinden korumuş. Maverâünnehir bölgesinde yıldırım çok olduğundan Cenab-ı HaköKaşgar nehrinde yeşim taşını yaratmış. Şuûri'ye göre; o bölgenin insanları yanlarında bu taştan birer parça bulundurarak yıldırımdan güvende olurlarmış (Şuûri, 2019: 3751-3752). Yine *Ferheng-i Şuûri'de* Kaşgar şehri anlatılırken bu şehrin Maverâünnehir'de olduğu şehirde bulunan Kaşgar nehri (nehr-i Kaşgar) veya Âmû suyundan (âb-ı Âmû) yeşim taşının çıkarıldığı bilgisi paylaşılır (Şuûri, 2019: 2887). *Lehçetü'l-Lügat* da ise; yeşim taşının Farsçada yeşb, şevyeşim ve heşb olarak isimlendirildiği ifade edilmektedir. Yeşim, cevher türünden olup birçok niteliği vardır. Bu taşı taşıyanlar yıldırımdan emin olurlar (Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, 1999). *Örnekle Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'nde* yeşb kelimesinin Arapça, yeşm kelimesinin ise; Farsça kökenli olduğu ifade edilmekte ve "yeşb" in yeşb-i ahzar; yeşil yağmur taşı, yeşb-i ahmer; kırmızı yağmur taşı, yeşb-i asfer; sarı yağmur taşı, yeşb-i hattî; çizgili yağmur taşı, yeşb-i mısri; Mısır, esmer yağmur taşı (Kanar, 2007: 1626) şeklinde çeşitleri ve renkleri olduğu belirtilmektedir.

İslami kaynaklardan Birûnî'nin *el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhiri* (Kıymetli Taşlar ve Cevherler Kitabı)'nde yeşimin Hotan bölgesi ve çevresindeki ormanlık vadilerden çıkarıldığı bilgisi yer almaktadır. Faş (Kaş olmalı) isimli vadiden yeşimin en değerlisi olan ak yeşim çıkar. Bu kaynağa herkes ulaşamaz yeşimin büyük parçaları hükümdarlara özeldir. Karafaş (Karakaş olmalı) isimli bir diğer vadede ise; rengi siyaha çalan yeşim çıkarılmaktadır. Buradan çıkarılan yeşimlerden kara boncuk gibi kapkara olanları da mevcuttur. Yeşim veya onun türlerine zafer taşı (hacerü'l-galebe) adı verilmektedir. Savaşlarda zafer kazanmak isteyen Türkler; kılıçlarını, eyerlerini ve kemerlerini yeşimle süslerlerdi. Türklerden etkilenen başka milletler de zaman içinde aynı amaçla (savaşlarda zafer elde etme) yüzüklerini ve kılıçlarının kabzalarını yeşimden imal ettiler. Birûnî, yeşimin firuzeden sert renginin ise; sütümsü olduğunu dile getirir. Yeşim taşının aynı zamanda gözden gelecek zararı (nazarı) uzaklaştırdığına şimşek ve yıldırımlara karşı insanları koruyacağına inanılır. Yeşimin Hotan bölgesinden çıkarılan sütbeyazının yanında rengi sarı olanı da vardır. Yeşimin Türkler tarafından hazmı kolaylaştırmak için de kullanıldığını beyan eden Birûnî, yeşim taşına Tirmizlilerin yeşb, Buharalıların el-yeşb ve eşb dediğini aktarmaktadır. Buharalılar yeşime aynı zamanda 'Beyaz Çin Taşı' da demektedir (2020: 254-255). Kanar (2003,1626) da yeşb için Arapça, Yeşim için de Farsça kökenli olduğu bilgisini paylaşır.

Tansûk-nâme-i İlhanî'de Nasıreddin Tûsî; yeşimin Doğu Türkistan ve Kuzey Çin bölgesinde çıkarıldığı; ak, açık mavi, sarıya benzer ak renkli, şeffaf, siyaha yakın, koyu siyah ve sarı renkli olduğu bilgisi nakledilmektedir. Yazar, sarı olanın Kirman bölgesinde bulunduğunu ifade eder. Tûsî, yeşimi yanında taşıyanın yıldırımdan korunduğunu ve halkın nazarında şirin görüldüğünü vurgular (Kurtulmuş, 2020: 83). *Tansûk-nâme'de* yeşim taşının yedi farklı renkte olduğu; onu yanında taşıyanın halk tarafından sevildiği ve yıldırımdan koruduğu bilgisi aktarılmaktadır.

Yazıcıoğlu Ahmed Bican (ö.1466 sonrası) *Dürr-i Mekkûn'da* yeşimle ilgili "Yeşim bir taştır. Anı her kim götürse yıldırım ana inmeye. Hıtâ kavmi anı götürürler. Anda yıldırım çok iner olur" ifadelerini aktarır (Demirtaş, 2009: 189). Yazara göre; yıldırımın çok düştüğü Hıtâ kavminin bulunduğu yerlerdeki insanlar yeşim taşıyı yanlarında taşırlarmış. Çünkü bu taşın kendilerini yıldırımdan koruyacaklarına inanırlarmış.

Cevher-Nâme-i Sultân Murâdî yazarı Mustafa bin Seydî (15. yy), yeşimin Hıtâ, Hoten ve Kirmân dağlarından çıkarıldığını ifade eder. Ona göre; bu taşın yanında taşıyanlar yıldırımın şerrinden ve şeytan ile cinlerin hilesinden korunur, halka da iyi bir insan olarak gözükürmüş (2019: 145). Zai'î (ö.1557?) yeşimle ilgili "Yeşim kutlu bir taştır. Yıldırım ve tâ'un (veba) şerrinin yok

edilmesine olan yararı da açıktır” der (Kutlar, 2003:127). Yeşim, yazar tarafından kutlu taş görülmemekte; yıldırım ve vebadan koruduğuna inanılmaktadır.

Yazarı belli olmayan bir cevâhir-nâmede ise; Hıta'yın önde gelenlerinin yeşimsiz kemer bağlamadığı ve üzerinde yeşim bulunmayan kimseye hürmet edilmediği dile getirilir. Yeşim'in bu kadar değer görmesinin sebeplerinden biri olarak da bunu taşıyan kimsenin yıldırım ve vebaya karşı güvenliğe olduğuna inanılmasıymış (Demir-Kılıç, 2003: 62). Orhan Şâik Gökyay'ın yayımladığı Yahya bin Muhammed el-Gaffari'ye (15. yy) ait bir cevâhir-nâmede geçenlere göre; yeşib (yeşim) taşından bir parça bulduran kalelere yıldırım isabet etmez; bu taş onları korurmuş. Ayrıca taşı üstünde taşıyanlar halk arasında itibar kazanır ve sara hastalığına yakalanmazmış (Gökyay, 1991:179). Ziya Gökalp (ö.1924), Eski Türklerde yanlarında yeşim taşı bulduranın kadınlar ve erkekler arasında popülerlik kazandığı inancının varlığına işaret eder. Buna sebep ise; taşın maddi özelliği değil de sihrî kuvvete sahip olmasıdır. Eski Türkler için; bu taş bir beze sarılıp yangına atılsa yangını söndürür, taşı yanında bulduranlar cinler ve perileri kendine bağlar, fırtına ve kasırgaları durdurur, atın yelesine takılırsa hafif rüzgâr estirmiş. Tüm bunlardan dolayı kadın ve erkekler yeşim taşına çok ehemmiyet verirmiş (Gökalp 1974: 379). Yeşimin yedi rengi vardır. Ak ve kara yeşim en makbulüdür (Demir-Kılıç 2003: 62).

IV. Galebe Taşının Klasik Türk Şiirindeki Yansımaları

Yeşim, yeşb, kaş taşı gibi isimlerle anılan galebe taşı klasik Türk şiirine hangi yönleriyle yansımıştır? Sorusunun cevabı örnekler üzerinden ele alınacaktır. Galebe taşı objeksiyon yoluyla edebi metinlerde yeşim veya yeşb olarak olarak geçerken objektivasyon malzemesi olduğunda genel itibarıyla seng-i fesân tamlamasıyla irtibatlı hâlde kullanılmaktadır. Galebe taşı seng-i fesân ilişkisi ilk defa Ahmet Talat Onay tarafından çok az örnek üzerinden dile getirilmiştir (1993: 436). Bu makale anılan ilişkiyi daha fazla örnekle ortaya koymaya çalışmaktadır. Fesânın sözlükte bileği taşı (seng-i fesân); hikâye, masal anlamları bulunmaktadır. Seng-i fesân; bileği taşıdır (Develioğlu, 2006). *Ferheng-i Şu'ûri'de* fesânın iki anlamı vardır. İlk anlamı kılıç, hançer, bıçak ve benzerlerini bileyip keskin etmeye yarayan bir tür taş diğer anlamı da anlamsız efsane ve faydasız hikâye karşılığındadır. Aynı sözlükte fesân kelimesiyle ilgili fesâniden masdarı ise; konuya daha da açıklık getirmektedir. Şu'ûri, bu kelimeye büyüye ait şeyler yapma, kendine bağlama isteğine ulaşma anlamlarını vermektedir (Şu'ûri, 2019: 2750). Bu sözlükte fesânide kelimesi de efsûn okuyan, büyülü sözler söyleyen anlamında kullanılmıştır

(Şu'ûrî, 2019: 2762). Farsça genel gramer kuralınca fesânîden kelimesi düzenli fiiller grubuna girmektedir. Bu kural gereğince kelimedden “y, d, n” harfleri atılınca fiilin muzari kökü ortaya çıkar ki o da fesân kelimesidir. Ayrıca Ziya Şükûn *Gencîne-i Güftârı'nda* (1984: 1443) fesâyîden maddesinde yılan efsuncusu anlamında mâr-efsâ, mâr-gîr kelimeleri geçmektedir. Buradan griften'in muzarisinin gîr olması gibi fesâyîden fiilin de efsâ (fesâ) olduğu sonucu çıkar. Ziya Şükûn, fesâyîden masdarını açıklarken bu masdarın anlamlarından birinin ram ve muti eti etmek olduğunu yazar. Tüm bunlar göz önüne alındığında fesân kelimesiyle bağlantılı kelimelerde bileği taşı, masal efsane anlamlarının yanında büyümlü şeyler yapma, isteğine ulaşabilme kendine bağlama anlamları da dikkati çekmektedir. Hem fesânın bu anlam ilişkileri hem de yeşim taşının ihtiva ettiği anlamlar düşünüldüğünde seng-i fesân kelimesini klasik manzum metinlerde geniş bir perspektifle değerlendirme gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Savaş sırasında kılıçların kemerlerin tokalarında taşınan bu taşlara sürüldüğü böylelikle zafer elde edildiği düşüncesi; yeşimin bileği taşı (seng-i fesân) bağlamında kullanılmasına yol açmış olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bunun yanı sıra fesânın büyü anlamı da düşünüldüğünde; seng-i fesânın büyü gibi etki gücüne sahip bir taş olarak değerlendirilmeye tabi tutulması yerinde bir yaklaşım olacaktır. Bu konu örnekler üzerinden gidilerek irdelenecektir.

Bu örneklerden birini veren İbrâhim bin Bâlî, *Hikmet-nâmesi'nde* galebe taşı objeksiyon malzemesi olarak kullanmıştır. Eserde galebe taşı; seng-i yeşb yani yeşim taşı olarak isimlendirilmiştir. Şaire göre; yeşim taşı yanında taşıyan savaşta bir an bile olsa yenilmeyecektir. Halk bu sır için yeşim taşı korur, sultanlar ise; boyunlarına takarlar. Susuzluk çeken bir insan yeşim taşı ağzına alsa susuzluktan kurtulur sonuçta oruçluların cennete girecekleri Reyyan kapısından geçmiş gibi olur:

Bu seng-i yeşbî ger götürse âdem
Savaşda kimse anı yinmeye bir dem

Bu sırr-îçün anı saklar halâyık
Selâtin ider ol taşı menâtık

Anı agzına alsa merd-i 'atşân
'Atşândan kurtıla pes reyyân

İbrahim bin Bâlî, *Hikmet-nâme I*, b. 3931-3933

Diğer bir objeksiyon örneği de Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ın manzum cevâhir-nâmesindedir. Konuyu bilenlerin yeşimin fetih ve zafer kazandırma özelliğine

sahip olduğu rivayetini aktaran Şair; yeşimi yanında gtrenlerin devamlı Şekilde düŐmanına galip geleceği vurgusunu aşağıdaki beyitlerde yapar:

Hâsiyet-i Yeşim

YeŐimn hâsiyyeti feth ü zafer

Böyle verdiler fikâh andan haber

Kim götürmesine anun tâlib olur

Dâimâ a'dâsına gâlib olur

Ahmed Bican, Cevahir-nâme, b. 37-38

Yeşimi Őiirlerinde objektivasyon malzemesi olarak kullanan Şairler galebe taşı veya yeşm kelimelerini doğrudan kullanmayıp özellikleri çerçevesinde konuyu seng-i fesân birlikte dile getirirler. Bunlar biri olan Şeyhî (.1431?), bir beytinde; "Sevgilinin gözü; büyü ile âşığın canına kast etmek için kılıcını bilemiŐ. ÂŞığın ciğerine vurmak için de o kılıcı fesânla (bileği taşı,büyü) birlikte kullanmıŐ" der. Kılıç hem gzn büyüsü hem de taşın büyüsüyle âŐık kastındadır. Beyitte fsn ve fesân kelimelerinin bir arada bulunmaları, fesân kelimesinin büyü anlamını da düŐünmemize sebep olmaktadır. Fesânın bileği taşı anlamının yanı sıra büyü anlamına da göndermede bulunmak ona bir bakıma yeşim taşı özelliği kazandırmaktır:

BilemiŐ tıgini cânuma fsn ile gzn

Cigerme urmaga ol tıgi fesân ile bile

Şeyhî, *Divan*, G.159/4

Bir diğer Şair Nev'î-zâde Atâyi (.1635) de bir beytinde; Şair yaratılıŐının Firdevsî'nin eserleri gibi eserleri araŐtırıp inceleyip parlak kılıcına efsâneler arasından fesân taşını bulduğunu ifade eder. Şaire göre; fesân taşı sıradan bir taş değil mitolojik bir taştır. Yeşim taşı zafer sağlaması için kılıç kabzası olarak kullanılmıŐ. Seng-i fesânın da kılıçla ilgisinin olması bu taşın yeşimin anlamını ihtiva edecek Şekilde kullanıldığını düŐündürtmektedir:

Tetebbu' eyleyüp âsâr-ı Firdevsi gibi tab'um

Mcellâ tıgine efsâneden seng-i fesân buldı

Nev'î-zâde Atâyi, *Divan*, K. 20/82

Nef'î aşağıdaki beytinde; yede taşı ile fesân taşını birlikte kullanmıştır. Şair "Memdhun kılıcı zafer imenliğinin bulutudur. stnlk sağlayan yada taşı da o kılıca bileği taşı olmuştur."der. Yada taşı baŐta yağmur olarak hava olaylarını düzenler. Yeşim taşı ise; kutsal taş kabul edilip sihirli gücü

olduğuna inanılır. Bu taşı yanında bulunduran, yüzük taşı olarak kullanan veya kılıcının kabzasını bu taşla süsleyenler düşmana galip gelirler. Seng-i fesânın ilk anlamı hernekadar bileği taşıysa da fesânın büyü anlamı da unutulmamalıdır. Savaşlarda hem kılıcı keskinleştirmek hem de zafer kazanmak için yeşimin bileği taşı olarak kullanımını muhtemeldir. Zira seng-i fesân, savaş meydanlarında kullanılmaktadır. Bu da yeşim taşının işlevine uygun düşmektedir. Şair, yeşim taşının özelliğini yada taşına yüklemiş onu da fesân taşıyla denkleştirmiştir:

Şemşîri ki ebr-i çemenârâ-yı zaferdir

Seng-i yede-i nusret ana seng-i fesândır

Nefî, *Divan*, K.9/37

Şair, ah kılıcıyla düşmanı (rakib) öldürmek için sevgilinin bulunduğu yere gittiğinde yoldaki taşlardan her birinin kendisine bileği taşı gibi geldiğini dile getirmektedir. Seng-i fesân kılıca keskinlik verir aynı zamanda amaca ulaşmada da yardımcı olur. Burada seng-i fesânın başarı kazandırmaya yarayan bir taş anlamını da unutmamak gerekir:

Adû kasdına gitsem kûyına şemşîr-i âhumla

Benüm her seng-i râh ey Hâletî seng-i fesânumdur

Azmizâde Hâletî, *Divan*, G.177/6

Nedim (ö.1730), aşağıdaki beyitte bileği taşının hançere verdiği güç gibi siyah boyanın da sevgilinin kaşlarına güç verdiğini dile getirirken yeşim taşının kuvvet sağlama özelliğini de ima etmektedir:

Bir tâb verdi kaşlarına senin vesme kim

Ancak o tâbı deşneye seng-i fesân verir

Nedim, *Divan*, K. 3/49

Mustafa Sakıp Dede (ö.1735-36), “Dillerde söylenen hikâyemi tesirli yapan sevgilinin süzgün bakışının taştan katı gönlüdür. Elbette bileği taşı kıymetli taşlarla süslü kılıcımın ucunu keskin yapar” derken fesân efsâne, etkileme kelimelerindeki ilişkiyi kurarak yeşimin kullanım alan ve amaçlarına göndermede bulunur:

Dil-i sengîn-i gamzendür viren efsâneme te’sîr

Fesân elbet dem-i şemşîr-i cevher-dârı tîz eyler

Sâkıb Dede, *Divan*, G.45/1

Galebe taşı veya yeşim taşı; klasik Türk şiirinde fetih ve zafer taşı olarak görülmektedir. Yeşim taşı, yüzüklerde, kılıç kabzalarında kullanılarak onun tılsımıyla zafer kazanılacağı inancı Türkler arasında yaygınlık kazanmıştır. Konuyla ilgili örnek beyitlere bakıldığında çoğu zaman açıkça ifade edilmese de

çağrışım ve mazmunlaştırma yoluyla galebe taşından bahsedilmiştir. Nevî-zâde Atâyî, fesân taşını bir mitolojik taş olarak nitelendirir. Nefî'ye ait bir beyitte ise; yada taşına galebe taşı özelliği de yüklenmiştir. Bileği taşı olan seng-i fesânla da irtibatlandırılmıştır. Seng-i fesân bileği taşı anlamı öncelikli olmakla birlikte büyü taşı anlamını da içinde barındırmaktadır. İki anlamıyla da zafere vesiledir. Seng-i fesân, kılıç, güç, seng-i yede kelimelerinin şiirlerde birada kullanılması galebe taşı bağlamında ele alınmalıdır.

SONUÇ

Bu makale, Orta Asya Türk-Moğol coğrafyasında ortaya çıkan yada taşı uygulamaları ve galebe (yeşim) taşı inanışlarının Anadolu coğrafyasına yansımalarını tespit eden bir çalışmadır. Yapılan tespit, klasik Türk şiiri metinlerinin incelenmesi sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada yada ve galebe taşına yönelik tespitler şu şekilde sıralanabilir:

Yada taşının İslamî kaynaklarda hacere'l-matar, seng-i matar, seng-i ceda, seng-i yede, seng-i büt, el-câlibü'l-matar çeşitli Türk lehçelerinden Altaycada cada taş, kızu taş, Yakutçada sata, Kırgızcada cay taş, Kazakçada jadı taş, jay taşı Başkurtçada balataş, yeytaş, Tıvaca çat taş, Uygurcada Kaştaşı olarak isimlendirildiği görülmüştür.

Yada uygulaması özellikle Türklerin hava olaylarını (yağmur, dolu, kar yağdırma, yağışı durdurma, yıldırım ve şimşek üretme) etkilemek için kullanılmaktadır. Bu uygulama genellikle bir şaman, kam, pîr önderliğinde yada taşıyla çeşitli ritüeller (taşların suya atılması, çeşitli tılsımlı sözlerin söylenmesi gibi) yapılarak gerçekleştirilir.

Kaynaklar yada taşının cevher veya hayvanlardan(at, inek, ayı, kurt, domuz gibi) elde edildiği (ağırlıklı olarak hayvanların karnından) hususunda farklı yaklaşımlar içindedir. Bu farklı yaklaşımlar içinde yada taşının cevher kökenli olduğu görüşünün daha ağır bastığı gözlemlenmiştir.

Yine yada taşının beyaz (ak), kırmızıya yakın siyah, karanlık yeşil veya yeşilimsi, alaca, kahverengi gibi renklerde olabileceği hususu kaynaklar tarafından nakledilmiştir.

Yada taşının Türklere hakimiyet sağlayan kutsal bir taş olduğuna inanıldığı ve bundan dolayı hükümdarların yanlarında taşıdığı kaynaklarca ifade edilmektedir.

Yada taşı uygulamasının Orta Asya dışında Anadolu'da da var olduğunun önemli göstergelerinden biri klasik Türk şiirindeki yansımalarıdır. Yada taşı klasik Türk şiirinde hem objeksiyon hem de objektivasyon unsuru olarak kullanılmıştır. Objektivasyon unsuru olarak yada taşıyla sevgilinin kalbi ve âşığın göz yaşları arasında bir benzetme ilişkisi kurulmuştur. Sevgilinin kalbi

yada taşına âşığın göz yaşı ise; yağmura benzetilmiştir. Ayrıca yada taşıyla yağmurun durdurulduğu, yağmur yağdırmada büyü'nün rol oynadığı ve yada uygulamasının Tatar Türkleri tarafından yapıldığı görüşleri klasik Türk şiirinde tespit edilmiştir.

Türk mitolojisinden klasik Türk şiirine yansıyan bir önemli öge de galebe (yeşim) taşıdır. Bu taş; kaş, zafer taşı, yeşim, el-yeşim, yeşb, hacerü'l-galebe olarak kaynaklarda geçmektedir.

Galebe (yeşim) taşını üzerinde bulunduranların düşmanlarına galip geleceğine inanıldığı kaynaklarca dile getirilmektedir. Ayrıca bu taşın insanları veba gibi hastalıklara karşı koruduğu ve yıldırımın şimşegin etkisini kırdığı düşüncesi Türkler arasında yaygınlık kazanmıştır. Bundan dolayı Türkler kemer tokalarını, kılıç kabzalarını, at eyerlerini yeşimden yaparlarmış. Ayrıca taş üzerinde taşıyanlar eski Türklerde saygı görürmüş.

Yine kaynaklara göre; yeşimin yedi farklı rengi vardır. Bunların içinde en makbul olanın ak ve kara renkli olanlar olduğu kaynaklarca beyan edilmiştir. Yeşim taşı Doğu Türkistan ve Kuzey Çin bölgelerinde çıkarılmaktadır.

Klasik Türk şiirinde Türk mitolojisine ait bir unsur olarak var olması coğrafya değişse de Türk milletinin maşeri yapısında Anadolu'ya kadar taşındığının bir işaretidir. Yeşim taşı, bu çerçevede İbrahim bin Bâli ve Yazıcıoğlu Ahmed Bican gibi isimlerin eserlerinde fetih ve zafer sağlayan bir taş olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca onun susuzluktan kurtulmaya vesile olduğu da bahsi geçen eserlerde vurgulanmaktadır.

Yeşim taşının göndermeler yoluyla da klasik Türk şiirinde kullanıldığı karşılaşılan beyit örneklerinden anlaşılmaktadır. Bu beyitlerde genelde; savaş, zafer, kılıç, seng-i fesân (bileği taşı), büyü kelimeleriyle birlikte kullanılarak bunların yapmış olduğu çağrışımla (yeşim çağrışımı) bir bakıma mazmunlaşma (yeşim mazmunu) çerçevesinde verilmiştir. Beyitlerde geçen seng-i fesân tamlamasında bileği taşı anlamı yanında büyü taşı anlamı da ihsas ettirilmiştir. Ayrıca bir beyitte seng-i fesânın bileği taşı anlamının dışında mitolojik bir taş olarak nitelendirilmesi onun yeşim taşı müteradifi olarak kullanılma ihtimalini düşündürmektedir.

Sonuç olarak bazı kaynaklarca yada ve galebe (yeşim) taşları karıştırılıp aynı taşmış gibi tanıtılıyorsa da bunlar olağanüstü özellikler barındırma noktasında benzer olup işlev açısından farklıdır. Bu taşlar Türk mitolojisinin Anadolu'ya uzanan bir yansımasıdır. Klasik Türk şiirindeki örnekler de bu şiirin derinlik açısından ne kadar önemli noktada olduğunun bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehce-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AL-OAWİS, Türkî (2009), *Kâil Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987). *Vekayi Babur'un Hâtıratı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATALAY, Besim (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi, C.1-4*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Azmizâde Hâletî (2017). *Azmizâde Hâletî Divânı*, (Haz. Bayram Ali Kaya), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- Bâkî (2019). *Bâkî Divânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEMİR, Remzi; KILIÇ, Mutlu (2003). "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 14, s.s.1-64.
- DEMREN, Özlem (2006). "Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy Yağmur Duası", *Türkbilig*, Sayı: 12, s.s.76-92.
- DEVELİOĞLU, Ferit (2006). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Diyarbakırlı Hâmi Ahmed (2017). *Diyarbakırlı Hâmi Ahmed Divanı*, (Haz. Kadri Hüsnü Yılmaz), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- Diyarbakırlı Lebîb (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Divanı*, (Haz. Orhan Kurtoğlu), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- Edirneli Nazmî (2018), *Edirneli Nazmî Divânı*, (Haz. Sibel Üst), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- EFLATUN, Muvaffak (2022). "Klasik Türk Edebiyatının Yararlandığı Dil Malzemelerinden Olan Mitolojinin Tanımı, Mahiyeti, Kaynakları Hakkında Görüşleriniz Nedir? Açıklar mısınız?", (Haz. Emrah Gökçe), *40 Soruda Klasik Türk Edebiyatı*, İstanbul: Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı.
- El-Bîrûnî, (2017). *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı* (el-Cemâhir fi Ma'rifeti'l-Cevâhir), (Ter. Emine Sonnur ÖZCAN), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- GÖKALP, Ziya (1974), *Türk Medeniyeti Tarihi*, C.2, İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1991). “Kitab-ı Cevherü’l-Cevâhir”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi, s.171-182.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, (2016). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Ankara: Berikan Yayınları.
- GÜLER, Mehmet (2023). “Babürnâme’deki Örneklerden Hareketle Türk-Moğol Kültüründe Yadacılık Geleneği”, *Journal of Old Turkic Studies*, Cilt: 7, Sayı: 2, s.s. 444-459.
- İbrahim İbn-i Bâli (2017). *Hikmet-Nâme I (1b-149a)*, (Haz. Mustafa Altun), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-Kitap.
- KARA, Serdal (2016). “Farklı Nüshalar Işığında Ahmed-i Bîcân’ın Manzum Cevâhir-Nâmesi’nin Tenkitli Metni”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:56, s.s. 1105-1124.
- KANAR, Mehmet (2007). *Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1925). “Eski Türklerde Dini-Sihri Bir An’ane Yat veya Yağmur Taşı”, *Dâru’l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 1-11.
- KURTULMUŞ, Fatih (2020). *Tansuknâme-i İlhânî (Giriş-Metin-Notlar-Sözlük)*, Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2003). “İki Türkçe Cevâhir-nâme ve Cevherlerin Etkilerine Dair”, *Millî Folklor*, Sayı: 58, s.s. 121-128.
- KUYBU, Elif (2015). *Yünus Emre Divanı’nın Bursa Nüshası (Giriş-Metin-Dil İncelemesi-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Mustafa B. Seydi (2019). *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî*, (Haz.Sibel Murad), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*, (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nâbî (1997). *Nâbî Divanı*, (Haz. Ali Fuat Bilkan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Necâti Beg (1992). *Necâti Beg Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nedim (2017), *Nedim Divanı*, (Haz. Muhsin Macit), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- Nefi Ömer Efendi (2018), *Nefi Divanı*, (Haz. Metin Akkuş), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.

- Nevî-zâde Atâyî (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Divânı*, (Haz. Saadet Karaköse), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1997). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Haz. Cemâl Kurnaz), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ONAY, İbrahim (2020). *Türk Kültüründe Şamanist Hava Büyücülüğü (Şamanlar Yadaclar ve Yada Taşı)*, Ankara: Hitabevi Yayınları.
- ÖĞRETEN, Ahmet (2000), "Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve Osmanlı-Rus Savaşında Kullanımı", *Bellekten*, Cilt: 64, Sayı: 241.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sâkıb Dede (2018). *Sâkıb Dede Divânı*, (Haz. Ahmet Arı), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- Seyyid Mehmed Rızâ (2020). *Es-Seb'ü's-Seyyâr Fî-Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Haz. Yavuz Söylemez), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SOFUOĞLU, Sonay (2017). *Şâbân-ı Şifâî Şifâ'iyye Fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme (Ses ve Şekil Bilgisi)-Metin-Dizin, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Şemseddin Sami(2004), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ŞEŞEN, Ramazan (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- ŞEŞEN, Ramazan (2019). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şeyhi (Hekim Sinan (2018). *Şeyhî Divânı*, (Haz. Halit Biltekin), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, e-Kitap.
- Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi (1999). *Lehçetü'l-Lügât*, (Haz. Ahmet Kırkılıç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şu'ûrî Hasan Efendi (2019). *Lisânu'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, (Haz. Ozan Yılmaz), I-IV C., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ŞÜKUN, Ziya (1984). *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TANYU, Hikmet (1968), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (2011). *Mevzuatu'l-Ulûm (İlimler Ansiklopedisi)*, (Sad. Mümin Çevik), C.1, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- ÜNVER, Süheyl (1952). "Yağmur Taşı Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, s.s.77-84.
- YILMAZTÜRK, Hasan (2014). *Yahya Tevfik ve Dîvânı: İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.